

ȘCOALA NAȚIONALĂ DE STUDII POLITICE ȘI ADMINISTRATIVE

ȘCOALA DOCTORALĂ, DOMENIUL ȘTIINȚE ADMINISTRATIVE

REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT
„INSTITUȚIA OMBUDSMAN-ULUI
ȘI LIBERTATEA RELIGIOASĂ”

Coordonator științific:

Prof. Univ. Dr. Ani Matei

Doctorand:

Denis-Roxana Gavrilă

București, 2023

CUPRINS REZUMAT TEZA DE DOCTORAT

1. INTRODUCERE.....	3
2. ACTUALITATEA, ORIGINALITATEA ȘI IMPORTANȚA TEMEI CERCETATE	3
3. MOTIVAȚIA CERCETĂRII.....	4
4. ORIGINALITATEA TEZEI	4
5. LIMITELE CERCETĂRII	5
6. IPOTEZELE DE CERCETARE	5
7. OBIECTIVELE CERCETĂRII	6
8. METODOLOGIA DE CERCETARE.....	7
9. CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT.....	8
10. PREZENTAREA SINTEȚICĂ A CAPITOLELOR TEZEI DE DOCTORAT:	11
Capitolul I Libertatea religioasă în contextul transdisciplinarității.....	11
Capitolul II Dreptul la libertatea de religie ca drept fundamental. Instrumente internaționale de protecție și garantare a libertății religioase.	13
Capitolul III Instituții privind protecția drepturilor omului.....	14
Capitolul IV Instituția Ombudsman-ului, liant între cetățean și administrația publică..	17
Capitolul V Jurisprudență CtEDO în materie de libertate religioasă, Consiliul Europei. Aspecte de drept penal comparat.	18
Capitolul VI Statutul juridic al religiei în Europa și în România (abordare istorică și perspectivă administrativă).	18
Capitolul VII Propuneri și perspective în domeniul libertății religioase și al protecției acesteia de către Ombudsman -ul român.	19
11. CONCLUZII ȘI PROPUNERI FINALE	20
12. BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ (13 / 371) :.....	24

1. Introducere

Tematica „*Instituția Ombudsman-ului și libertatea religioasă*”, reprezintă o abordare nouă a modelului de Ombudsman prin prisma eficientizării activității acestuia în relația sa cu cetățeanul și administrația publică, raportat la problematica libertății religioase.

De aceea, alegerea temei a izvorât din practica națională și internațională, din provocările de zi cu zi din sfera libertății religioase, din necesitatea responsabilizării autorităților publice în privința libertății religioase, în relația acestora cu cetățeanul.

Demersul științific dobândește valoare pe măsură ce tema de cercetare aleasă tratează o chestiune deosebit de importantă, nu doar la nivel național, dar și internațional, libertatea religioasă.

Libertatea religioasă este, fără tăgadă, un drept fundamental al omului, dar în ciuda faptului că ne aflăm după atâtea secole de cunoaștere, de războaie care au avut la bază intoleranța, aceasta este, în continuare, încălcată în diverse forme, precum împiedicarea alegerii proprii religii, discriminarea în diverse aspecte ale vieții (la muncă, libera circulație, imposibilitatea participării la alegeri publice), fie chiar supunerea la acte degradante, inumane, care conduc în cele din urmă, la pierderi de vieți omenești.

2. Actualitatea, originalitatea și importanța temei cercetate

În ceea ce privește *actualitatea temei* supuse cercetării, dorim să subliniem că înțelegerea libertății de religie sau de convingere și a protecției acesteia de către Ombudsman/Avocatul Poporului este deosebit de importantă pentru administrația publică, chemată să respecte drepturile prevăzute de Constituție și să ia act de recomandările Ombudsman-ului/Avocatului Poporului.

De altfel, strategia Uniunii Europene (UE) de promovare și protejare a libertății de religie sau de convingere, manifestată prin relațiile internaționale și prin cooperare, urmărește promovarea libertății de religie sau de convingere nu doar la nivelul UE, dar și extern. Tot mai multe state se angajează să respecte art. 18 din DUDO (Declarația Universală a Drepturilor omului și din PIDCP (Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice).

3. Motivația cercetării

Motivul de la care a izvorât alegerea temei de cercetare l-a constituit Instituția Ombudsman-ului/Avocatul Poporului, în care îmi desfășor activitatea de mai bine de 10 ani, instituție care s-a dezvoltat foarte mult în ultimii ani, în ceea ce privește protecția drepturilor și libertăților cetățenești, dar și observarea la nivel național și internațional a frământărilor care au loc pe glob în ceea ce privește libertatea de religie (libertatea religioasă), în condițiile în care an de an se observă încălcarea acestui drept în statele europene și nu numai, fapt constatat în timpul pandemiei de COVID-19.

Cercetarea fiind realizată nu numai din punctul de vedere al teoreticianului, dar și al practicianului, a contribuit la o cercetare în profunzime a problematicii în materie.

4. Originalitatea tezei

Nota de originalitate constă în tematica aleasă, în ceea ce privește instituția Ombudsman-ului la nivel internațional și național în privința garantării libertății religioase, în structura și metodologia demersului de cercetare, precum și în evidențierea interacțiunii dintre instituția Ombudsman-ului și libertatea religioasă și impactul acesteia asupra administrației publice.

În elaborarea cercetării am pornit de la realitatea contemporană, în care am constatat pe baza analizării rapoartelor internaționale, că restrângerea libertății religioase se intensifică de la an la an. Un astfel de exemplu îl constituie raportul Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE), întocmit în urma analizei din 57 de țări membre OSCE, care s-a finalizat într-un „top al țărilor în funcție de restricțiile aplicate în domeniul religios în perioada pandemiei”¹

Nu doar acest material a constituit fondul cercetării, ci și raportul din 2022 intitulat World Watch List.²

Odată ce această premisă a fost stabilită, am putut observa că interesul instituțiilor de protecție a drepturilor omului împreună cu administrația publică, în ceea ce privește protecția libertății religioase, a crescut.

Lucrarea n-a urmărit o tratare exhaustivă, răspunzând tuturor aspectelor din domeniul libertății religioase, de altfel imposibil de realizat, ci a celor mai importante care rezultă din practica

---

¹ Cătălin Raiu, *Libertatea religioasă între politică și politici*, (Editura Doxologia 2021), p. 89.

² <https://evangelicalfocus.com/features/15089/one-in-seven-christians-worldwide-suffers-persecution>, accesat la data de 22 ianuarie 2022.

recentă. Așadar, aceasta și-a propus să deschidă noi orizonturi în domeniul cercetării protecției libertății religioase de către Avocatul Poporului, la nivel național, dar și să identifice elemente esențiale la nivelul Uniunii Europene, în respectarea libertății religioase.

5. Limitele cercetării

Principala constrângere în cadrul cercetării a constituit-o pandemia de COVID-19, întrucât comunicarea cu subiecții chestionarului utilizat a fost imposibilă, limitându-se doar la transmiterea acestuia prin metoda Google Forms.

O altă limitare a fost generată de informațiile insuficiente din literatura de specialitate în privința acestui subiect, respectiv Ombudsman-ul și libertatea religioasă, deși există literatură abundentă pe subiectele tratate individual, din titlul tezei de doctorat.

6. Ipotezele de cercetare

Ipoteza principală de cercetare pornește de la premisa potrivit căreia, cu cât administrația publică nu-și exercită mandatul complet în gestionarea libertății religioase, cu atât este mai mare posibilitatea Ombudsman-ului să verifice dacă este respectată aceasta, la nivel social și legislativ.

Ipotezele secundare care au fost dezvoltate și structurate în funcție de problematica abordată și logica științifică sunt următoarele:

- cu cât instrumentele și mecanismele internaționale de protecție a libertății religioase au evoluat, ar fi de așteptat o creștere a standardelor administrative, în ceea ce privește drepturile omului, în conformitate cu noile condiții existente la nivelul societății;
- cu cât modelele de practici din activitatea ombudsman-ilor din diferite state membre ale Uniunii Europene sunt mai eficiente, cu atât mai mult efectele activității acestora, raportat la libertatea religioasă, vor influența percepția cetățenilor și a autorităților din celelalte state, cu privire la respectarea libertății religioase;
- cu cât activitatea Ombudsman-ului/Avocatului Poporului se desfășoară în mod eficient, cu atât aceasta poate deveni o condiție esențială pentru respectarea libertății religioase.

7. Obiectivele cercetării

Obiectivul principal al cercetării constă în elaborarea unui nou model de tratare de către Ombudsman-ul național (Avocatul Poporului) a problematicii libertății religioase, având ca scop îmbunătățirea modului în care Ombudsman-ul român se raportează la încălcările privind libertatea religioasă, fie prin sesizări din oficiu, fie prin răspunsurile pe care le oferă petițiilor care ajung în atenția acestuia, precum și a modului în care atrage atenția în vederea respectării libertății religioase, instituțiilor publice, respectiv administrației publice, chemate să asigure îndeplinirea obiectivelor, cu respectarea drepturilor omului și în concordanță cu principiile administrației publice.

Având în vedere complexitatea domeniului, cercetarea a impus, totodată, pe lângă obiectivul principal, evidențierea unor obiective secundare referitoare la activitatea Ombudsman-ului privind libertatea religioasă, care conduc la determinarea scopului central al cercetării. Acestea sunt:

1. Stabilirea poziționării instituției Ombudsman-ului în raport cu administrația publică în privința libertății religioase.
2. Analiza instrumentelor și mecanismelor în domeniul libertății religioase, evoluția acestora în timp, cât și conturarea perspectivelor viitoare.
3. Analiza respectării libertății religioase la nivel național și eforturile realizate de autorități în acest sens.
4. Aspecte comparative privind respectarea libertății religioase în state ale Uniunii Europene.

Răspunzând acestor întrebări, lucrarea și-a propus să stabilească dacă, și în ce măsură aspectele negative constatate pot fi corectate, sau îmbunătățite.

Pe măsură ce aceste aspecte vor fi înțelese, atât abordarea instituției Avocatul Poporului, (Ombudsman-ul național), cât și a administrației publice cu privire la chestiuni privitoare la respectarea libertății religioase, va fi mai facilă.

8. Metodologia de cercetare

În ceea ce privește metodologia care a stat la baza cercetării mele, au fost folosite următoarele mijloace:

- surse legale, literatură de specialitate, documente internaționale, rapoarte anuale ale instituției Ombudsman-ului din Europa și din România;
- metoda istorică care ocupă un loc important în prezentarea evoluției libertății religioase, din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre;
- studierea legislației, a rapoartelor, a literaturii de specialitate în materia libertății religioase, a jurisprudenței, conducând, în final, la determinarea parametrilor respectării libertății religioase în țara noastră și optimizarea obiectului principal de cercetare;
- metodă de cercetare utilizată în lucrare, a fost cea empirică. Ne-am aplecat asupra analizei tematice, precum și asupra analizei comparative, în vederea interpretării și prelucrării informațiilor obținute;
- metoda analizei specifice, respectiv analiza funcțională, având drept scop definirea rolului ombudsman-ului în relația sa cu administrația publică și cu cetățeanul;
- analiza sistematică a literaturii de specialitate. În cadrul cercetării efectuate am urmărit să identificăm acele dovezi care au prezentat relevanță pentru tematica abordată, aceasta reprezentând un sumar semnificativ al literaturii de specialitate referitoare la ombudsman și la libertatea religioasă;
- metoda predictivă, întrucât au fost formulate propuneri pentru a spori protecția libertății religioase de către Ombudsman și respectarea acesteia de către administrația publică;
- analiza comparativă, prin surprinderea elementelor libertății religioase în mai multe state din Uniunea Europeană și nu numai, la nivel transversal, cât și longitudinal (concentrându-ne asupra evoluției în timp a indicatorilor libertății religioase, precum și a instrumentelor în materia libertății religioase);
- instrumentul de cercetare de tipul chestionarului, din cadrul cercetării, a fost util pentru testarea ipotezelor cauzale și realizarea unor măsurători care la rândul lor pot constitui repere pentru perfectarea anumitor aspecte care țin de activitatea Ombudsman-ului și a administrației publice.

9. Cuprinsul tezei de doctorat

CONSIDERAȚII INTRODUCȚIVE ȘI METODOLOGICE	8
1. Actualitatea, originalitatea și importanța temei cercetate	9
2. Obiectivele, ipotezele și direcțiile de cercetare	18
3. Metodologia și instrumentele de cercetare utilizate	22
CAPITOLUL I	
LIBERTATEA RELIGIOASĂ ÎN CONTEXTUL TRANSDISCIPLINARITĂȚII	25
1.1. Abordarea libertății religioase prin prisma administrației publice	30
1.2. Abordarea libertății religioase prin prisma sociologiei	38
1.3. Principiile administrației publice și corelația acestora cu respectarea libertății religioase	41
1.4. Concluzii	43
CAPITOLUL II	
DREPTUL LA LIBERTATEA DE RELIGIE CA DREPT FUNDAMENTAL. INSTRUMENTE INTERNAȚIONALE DE PROTECȚIE ȘI GARANTARE A LIBERTĂȚII RELIGIOASE	44
2.1. Definirea și componența libertății religioase	44
2.2. Instrumente internaționale de protecție și garantare a libertății religioase	56
2. 3. Concluzii	77
CAPITOLUL III	
INSTITUȚII PRIVIND PROTECȚIA DREPTURILOR OMULUI	80
3.1. Rețeaua Europeană a Instituțiilor Naționale de Drepturile Omului (ENNHRI)	80
3.2. Instituții privind protecția drepturilor omului la nivel național	80
3.2.1. Institutul Român pentru Drepturile Omului	81
3.2.2. Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD)	83
3.2.3. Ombudsman-ul român, actor al respectării libertății religioase	87
3.2.3.1. Principiile de la Paris și Avocatul Poporului din România	102

3.2.3.2. Garantarea respectării libertății religioase de către administrația publică și implicarea instituției Avocatul Poporului, în perioada stării de urgență	104
3.3. Concluzii	112

CAPITOLUL IV

INSTITUȚIA OMBUDSMAN-ULUI, LIANT ÎNTRE CETĂȚEAN ȘI ADMINISTRAȚIA PUBLICĂ	114
--	-----

4.1. Rolul instituțiilor de tip ombudsman. Obiective comune și specifice instituțiilor de tip ombudsman, în raport cu administrația	114
4.1.1. Ombudsman-ul în context internațional	114
4.1.2. Ombudsman-ul European, atribuții în domeniul respectării drepturilor omului	125
4.1.3. Modele de ombudsman:	127
4.1.3.1. Analiză de complementaritate a tipurilor de Ombudsman	128
4.1.3.1.1. Ombudsman-ul Irlandei	133
4.1.3.1.2. Ombudsman-ul Macedoniei (Republica Macedoniei de Nord), instituție națională la nivelul Consiliului Europei	135
4.1.3.1.3. Ombudsman-ul Serbiei (Protectorul cetățenilor)	138
4.1.3.1.4. Ombudsperson-Croația	141
4.1.3.1.5. Ombudsman-ul Islandei, instituție națională la nivelul Consiliului Europei	142
4.1.3.1.6. Raportor special pentru Libertatea religioasă sau de credință	143
4.2. Concluzii	144

CAPITOLUL V

JURISPRUDENȚĂ CTEDO ÎN MATERIE DE LIBERTATE RELIGIOASĂ, CONSILIUL EUROPEI, ASPECTE DE DREPT PENAL COMPARAT	146
--	-----

5.1. Jurisprudență CtEDO în materie de Libertate Religioasă	146
5.2. Protecția libertății religioase și Consiliul Europei	157
5.3. Incriminarea și dezincriminarea libertății religioase la nivel european	163
5.4. Corelația dintre dreptul la fericire și libertatea religioasă	166

5.5. Concluzii	169
----------------------	-----

CAPITOLUL VI

STATUTUL JURIDIC AL RELIGIEI ÎN EUROPA ȘI ÎN ROMÂNIA (ABORDARE ISTORICĂ ȘI PERSPECTIVĂ ADMINISTRATIVĂ)	170
--	-----

6.1. Libertate religioasă/toleranță versus intoleranță religioasă la nivelul Uniunii Europene..	175
---	-----

6.2. Libertatea religioasă în Europa, în perioada actuală	181
---	-----

6.2.1. Europa și obiceiurile comunității islamice	195
---	-----

6.2.2. Libertatea religioasă în pandemie	197
--	-----

6.3. Evoluția reglementărilor cu privire la libertatea religioasă, în țara noastră (libertate versus persecuție religioasă)	202
---	-----

6.4. Cultele religioase și regimul comunist	209
---	-----

6.4.1. Cadrul legislativ, cu privire la libertatea religioasă, în perioada instalării regimului comunist	215
--	-----

6.5. Legea cultelor, de la începuturi, până în prezent	224
--	-----

6.6. Concluzii	227
----------------------	-----

CAPITOLUL VII

PROPUNERI ȘI PERSPECTIVE ÎN DOMENIUL LIBERTĂȚII RELIGIOASE ȘI AL PROTECȚIEI ACESTEIA DE CĂTRE OMBUDSMAN -UL ROMÂN	231
---	-----

7.1. Propunere. Un model ipotetic de implicare a instituției Avocatul Poporului în promovarea și protecția libertății religioase. Repere ale cercetării cantitative. Chestionarul...	236
--	-----

7.2. Concluzii și propuneri finale	254
--	-----

BIBLIOGRAFIE	263
--------------------	-----

Lucrări, articole, studii	263
---------------------------------	-----

Legislație, jurisprudență, alte documente	275
---	-----

Resurse web	279
-------------------	-----

ANEXA 1 SONDAJUL DE OPINIE	285
----------------------------------	-----

10. Prezentarea sintetică a capitolelor tezei de doctorat:

Teza de doctorat „*Instituția Ombudsman-ului și libertatea religioasă*” este structurată în cadrul a șapte capitole.

Capitolul I

Libertatea religioasă în contextul transdisciplinarității

Capitolul I urmărește să explice modul în care este văzută libertatea religioasă din mai multe perspective.

Libertatea religioasă ocupă un loc important între drepturile fundamentale ale omului, drepturi care se află în conexiune cu celelalte ramuri ale dreptului, precum dreptul constituțional, internațional, public, penal, civil, administrativ etc.

a) Abordarea libertății religioase prin prisma administrației publice

Din cercetarea literaturii de specialitate am putut observa că este necesară o abordare interdisciplinară a studiului administrației.

Administrația urmărește satisfacerea interesului general, iar prin mijlocirea puterii publice, punerea în aplicare a unor valori politice stabilite prin acte juridice.

Există trei tipuri de relații care se pot dezvolta între cetățean și administrația publică, respectiv relații de cooperare, de utilizare a serviciilor publice și relații de autoritate (de subordonare a cetățenilor față de organele administrației publice).³

Primele relații sunt considerate cele mai importante, întrucât se bazează pe comportamentul administrației publice în raport cu cetățeanul, dar demonstrează și răspunsul pe care, la rândul său, cetățeanul îl oferă administrației publice.

Al doilea rând de relații, cele de utilizare a serviciilor publice, se referă la folosirea de către cetățeni a serviciilor publice prin intermediul administrației publice. În acest sens acestea se bazează pe dreptul administrativ, pe actul administrativ referitor la atribuțiile autorităților administrației publice. Există și relații care se bazează pe dreptul civil, întrucât se încheie contracte între beneficiari și furnizorii de servicii publice.⁴

---

³ Elena Claudia Marinică, *Promovarea și protejarea drepturilor omului prin mijloace contencioase*, (Ed. IRDO, 2011), p 14.

⁴ *Ibidem*, p.15.

Ultimul tip de relații se referă la relațiile de autoritate, în care se pune accentul pe subordonarea cetățenilor față de organele administrației publice.

Cea mai importantă relație, care constituie fundamentul oricărui tip de administrație, este relația cu cetățeanul de rând.

Unul din obiectivele majore ale administrației publice ar trebui să fie starea de bine a cetățeanului, care nu poate exista fără libertate de orice fel, și îndeosebi religioasă. De altfel, dreptul la libertatea religioasă se află în strânsă legătură cu dreptul la nivel de trai prevăzut de art. 47 din Constituție.

b) Abordarea libertății religioase prin prisma sociologiei

Trăim într-o societate care s-a dezvoltat foarte mult din punct de vedere economic, politic și social, de aceea, nici sociologia nu a putut fi închisată într-o singură ramură, care să studieze toate fenomenele și procesele sociale.

Pe cale de consecință, a apărut o ramură care se intitulează sociologia religiilor și care studiază fenomenul religios sub aspectul manifestării sale, al cauzei în care acesta a apărut, al efectelor asupra altor fenomene și procese sociale.⁵

c) Principiile administrației publice și corelația acestora cu respectarea libertății religioase

Administrația publică funcționează după principii bine stabilite.

Primul principiu este cel al egalității. Fiecare individ are dreptul la un tratament egal, nediscriminatoriu, din partea autorităților administrației publice, „corelativ cu obligația autorităților și instituțiilor administrației publice de a trata în mod egal pe toți beneficiarii, fără discriminare pe criteriile prevăzute de lege”⁶.

Al doilea principiu fundamental care stă la baza statului de drept, este cel al *legalității*.

Consacrarea legalității o găsim stipulată și în Constituția României, la art. 1 alin. (3) și (5), în care se prevede că, „respectarea Constituției, a supremației sale și a legilor este obligatorie”.

---

⁵ Nicoleta Ciortan, *Elemente de sociologie a religiilor*, 2020, Suport curs, p.1.

⁶ ORDONANȚĂ DE URGENȚĂ nr. 57 din 3 iulie 2019 privind Codul administrativ, Articolul 7, Principiul egalității, Beneficiarii activității autorităților și instituțiilor administrației publice au dreptul de a fi tratați în mod egal, într-o manieră nediscriminatorie, corelativ cu obligația autorităților și instituțiilor administrației publice de a trata în mod egal pe toți beneficiarii, fără discriminare pe criteriile prevăzute de lege.

Așadar, toate autoritățile publice, inclusiv cele care aparțin executivului, sunt obligate să respecte egalitatea cetățenilor în fața legii, punând în aplicare legea și prestând servicii publice, doar în limitele ei.

Un alt principiu este cel al *proporționalității*. În societate trebuie să existe un echilibru în ceea ce privește respectarea libertății religioase.

La fundamentul administrației publice se află și principiul *imparțialității*.

Nu întâmplător, legiuitorul a adăugat principiilor de funcționare a administrației publice, și pe cel al *continuității și adaptabilității*.

Considerăm că aceste principii trebuie să constituie un etalon pentru administrația publică, în sprijinul garantării respectării drepturilor omului și, implicit, a libertății religioase.

Ombudsman-ul național, respectiv Avocatul Poporului are obligația să se asigure, prin pârghiile sale, că administrația publică respectă aceste principii.

Din analiza capitolului dedicat libertății religioase prin prisma transdisciplinarității, observăm cum direcțiile pe care le-am identificat pe parcursul cercetării pot declanșa schimbări de paradigme de ordin jurisprudențial, administrativ, în ceea ce privește libertatea religioasă, acestea reprezentând un pas important către o altă etapă în evoluția libertății religioase și protejării ei de către ombudsman, care se constituie un mediator între cetățean și administrația publică.

Cunoașterea și respectarea principiilor legale ale administrației publice va conduce la o bună funcționare a sistemului administrativ și în materia libertății religioase.

Ombudsman-ul, în calitate de mediator, are rolul de a atenționa administrația publică în cazul nerespectării principiilor după care ea trebuie să funcționeze. Ombudsman-ul urmărește și sesizează orice disfuncționalitate. Prin rapoartele sale el poate prezenta și exemplele de bune practici ale administrației publice, în domeniu.

Capitolul II

Dreptul la libertatea de religie ca drept fundamental. Instrumente internaționale de protecție și garantare a libertății religioase.

Definirea termenului libertatea de religie în cercetarea efectuată a fost utilă pentru înțelegerea acesteia nu doar din perspectiva etimologică, dar și juridică, pentru ca intervenția

statului prin instituțiile de protecție și promovare a drepturilor omului, gen ombudsman să se poată realiza în cunoștință de cauză.

Poziționarea dreptului la libertatea de religie, între primele drepturi fundamentale recunoscute și locul fruntaș pe care îl ocupă în actele internaționale în domeniul drepturilor omului a generat dezbateri, polemici marcând domeniul drepturilor omului pentru totdeauna.

Odată precizată componența libertății de religie, cu atributele sale interne și externe, am analizat, în continuare, instrumentele, mecanismele de protecție a drepturilor omului, precum și jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului.

Numirea principalelor documente și instrumente internaționale în care se regăsesc prevederi referitoare la libertatea religioasă am considerat-o oportună în privința înțelegerii ideii de libertate religioasă și, totodată, un instrument la îndemână pentru specialiștii din instituțiile naționale de promovare și protecție a drepturilor omului, gen ombudsman, pentru că având aceste pârghii, beneficiarul dreptului să se simtă în siguranță și să găsească sprijin în demersul său, atunci când are loc o încălcare a dreptului său de către autoritățile publice.

Capitolul III

Instituții privind protecția drepturilor omului

- ✓ *Rețeaua Europeană a Instituțiilor Naționale de Drepturile Omului (ENNHRI) are drept scop întărirea, promovarea și protecția drepturilor omului pe întreg cuprinsul Europei.*

În acest sens, pentru a putea conlucra în sfera problematicii drepturilor omului, ENNHRI reunește toate instituțiile naționale de drepturile omului.

Un rol primordial în conștientizarea și formarea persoanelor din structurile administrative, respectiv instituțiile publice, care au rolul de a proteja și promova drepturile omului, revine „instituțiilor naționale, independente, echidistante, create prin lege, cu dispoziții ce prevăd garanții ale acestei independențe și echidistanțe, cu atribuții specifice, indiferent de denumirea pe care o poartă — institute, centre, comisii, ombudsman etc”⁷.

Menirea acestora este de a disemina informațiile din domeniul drepturilor omului pentru un acces și o înțelegere facilă a unor atitudini corecte în ceea ce privește protecția și respectarea acestora.

---

⁷ Irina Moroianu Zlătescu, *Drepturile omului, un sistem în evoluție*, (Ed. IRDO, București 2007), p. 3.

✓ *Ombudsman-ul român, actor al respectării libertății religioase*

Constituția României a acordat un loc aparte instituției *Avocatul Poporului (AVP)*, reglementată în Capitolul IV al titlului II din legea fundamentală, aceasta nefăcând parte din niciuna din puterile clasice ale statului.

Potrivit doctrinei, „în stabilirea naturii juridice a Instituției AVP, putem să pornim de la principiul clasic al separării puterilor statului, pentru a determina apartenența instituției la una dintre aceste puteri. Astfel, instituția AVP nu face parte din puterea legislativă, deși sau tocmai pentru că AVP este numit de Parlament. De asemenea, nu face parte nici din puterea executivă (...)”, însă el „(...) realizează un control specific asupra administrației publice, constatând abuzurile acesteia.

Deși AVP, la sesizarea cetățeanului, persoanelor fizice, poate constata unele nereguli sau chiar abuzuri ale administrației publice, dar nu judecă aceste situații, nu devine o instanță de judecată (...)”⁸.

Capitolul reprezintă un periplu în interiorul instituțiilor naționale de protecție și promovare a drepturilor omului, acestea având rolul de a conștientiza persoanele din administrația publică asupra rolului lor deosebit de important în promovarea și protecția drepturilor omului.

✓ *Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD) se remarcă prin activitatea desfășurată în domeniul discriminării și am observat din cazuistica acestuia, implicarea sa și în spețe referitoare la încălcarea libertății religioase.*

Prin tema de cercetare ne-am îndreptat, în mod cu totul special, atenția asupra activității instituției *Avocatul Poporului (AVP)*, în relația ei cu administrația publică, instituție care s-a confruntat în ultimii ani cu probleme care vizează libertatea religioasă, în special în privința locurilor de veci, problematică care afectează credincioși aparținând cultelor recunoscute de lege.

Aceasta, prin mijloacele puse la dispoziție de legiuitor, în calitate de mediator între cetățean și autoritățile publice a intervenit atunci când a aflat despre încălcări ale drepturilor și libertăților persoanelor fizice de către autorități publice, așa cum s-a întâmplat în județele care au fost menționate în cercetare.

---

⁸ Attila Varga, *Rolul Avocatului Poporului în controlul de constituționalitate*, în *Revista de Drept Public* nr. 2/2015, p.69-70.

Instituția AVP s-a implicat potrivit prerogativelor legale, solicitând informații de la autorități și utilizând pârghiile puse la dispoziție de legiuitor, precum Recomandarea adresată autorităților administrației publice.

Pe de altă parte am observat că mai sunt încă, multe obiective de atins pentru ca instituția să se alinieze Principiilor de la Paris și să devină ceea ce legiuitorul a gândit la momentul înscrierii acesteia în Constituția României.

În materia libertății religioase din analiza raportului OSCE, referitor la pandemia de COVID-19, am observat că printre țările care au aplicat restricții severe în timpul stării de urgență, în sfera domeniului religios, se numără și România, alături de Cipru, Danemarca, Germania și Turcia.

Printre recomandările emise de OSCE se menționează faptul că autoritățile au datoria de a însoți toate restricțiile de ghiduri de aplicare unitară, neutre din punct de vedere religios și au datoria să se asigure că organizațiile religioase nou înființate sau cu mai puțini membri, beneficiază de același tratament care se aplică și bisericilor tradiționale.

Totodată, liderii guvernamentali nu au luat act față de orice formă de incitare la discriminare, ostilitate sau violență motivată religios și nu au promovat mesaje de solidaritate și incluziune.

Printre obligațiile acestora se numără dialogul în mod constant, dar și la vedere, cu reprezentanții tuturor organizațiilor religioase, în scopul înființării de sisteme de gestionare a crizelor, pentru planificare eficientă și răspuns comun la situații de urgență.⁹

Autoritățile administrației publice au obligația să învețe să-și mențină neutralitatea atât în lupta care poate apărea între puterile publice, dar și în cea dintre religii și statul secular.¹⁰

Chiar dacă sintagma libertatea de religie, aparent tratează subiectul privit în mod singular, avem de-a face, astăzi, cu diverse religii, credințe care pretind deținerea adevărului absolut, mai mult sau mai puțin tolerante. Inclusiv pluralismul religios, extins din discursul politic desemnează recunoașterea multiplicității, opțiune a libertății personale, în practicarea unei convingeri.¹¹ Cu toate că pluralismul este tratat de unii autori ca o „consecință a laicizării

---

⁹ https://www.osce.org/files/f/documents/e/c/457567_0.pdf, accesat la data de 23 iulie 2021.

¹⁰ Elaine Cassel, *Running from the religious right*, Counter Punch, 2004.

¹¹ pluralismul implică mai multe partide politice care au apărut în urma descentralizării aparatului de stat sau redistribuirii administrării resurselor în societate.

conștiințelor”¹², aceasta conduce la coborârea religiilor tradiționale de pe pedestalul pe care se află, în sensul în care ar părea că dețin un anume monopol și axarea pe valoarea membrilor societății.

De aceea este necesar ca în baza principiului egalității să prevaleze forța dreptului.

Pentru un sistem administrativ cu randament ridicat este necesar să existe încadrări juridice care să fie suficient de clarificatoare, în virtutea faptului că dreptul la o convingere fie ea religioasă sau nu, sunt atribute care țin de personalitatea individului.¹³

Capitolul IV

Instituția Ombudsman-ului, liant între cetățean și administrația publică

Prezentarea ombudsman-ilor din cinci state (Irlanda, Macedonia de Nord, Serbia, Croația, Islanda) a avut rolul de a informa cititorul cu privire la atribuțiile acestora în țările de proveniență, la atuurile și minusurile acestor instituții, precum și implicațiile acestora în materia libertății religioase.

Chiar dacă au existat voci aparținând seculariștilor la începutul secolului XX și la începutul secolului XXI care au susținut că religia va dispărea, dimpotrivă, se observă o revigorare a acesteia la nivelor statelor.

Am putut observa importanța instrumentelor internaționale în privința respectării libertății religioase, iar monitorizarea lor nu face decât să îmbunătățească aplicarea acestora de către guverne și ombudsman.

Numărul mare de rapoarte, studii, raportori speciali în diverse zone ale lumii, constituie un factor de garantare a libertății religioase.

Instrumentele prin care se apără și se garantează dreptul la libertatea religioasă se pot îmbunătăți, dacă statele se obligă în acest sens.

Fiecare contribuție a raportorilor din diverse zone ale lumii, studiile, rapoartele întocmite, pot contribui la stoparea abuzurilor și la respectarea drepturilor fundamentale ale omului, recte, libertatea religioasă.

Instituțiile pentru protecția drepturilor omului prin mijloace necontencioase au rolul de a ajuta cetățeanul, în relația acestuia cu administrația publică, iar proliferarea lor demonstrează

---

¹² Peter Berger, *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*, Anchor edition 1990, pp. 23-25.

¹³ Lillian Lowery, *Culture and Change*, University of Delaware Press, 2003, pp. 27-29.

interesul autorităților în respectarea drepturilor și libertăților cetățenilor, ce traduce o bună administrare în societate.

În cele cinci state analizate, membre ale Consiliului Europei se observă o anumită discriminare religioasă, deși, aparent, există o legislație internațională destul de solidă, în materia libertății religioase. Se poate constata că cele mai multe agresiuni și acte de intoleranță s-au înregistrat asupra evreilor, musulmanilor și grupurilor religioase netradiționale.

Contribuția Ombudsman-ilor, potrivit rapoartelor de activitate este încă destul de firavă, iar timpul va demonstra dacă aceștia s-au implicat, urmează să se implice sau se pot implica, mai mult, în protecția cetățenilor de orice apartenență religioasă, împotriva abuzurilor de orice fel, fie că este vorba de discurs instigator la ură sau de alte acte de intoleranță religioasă.

Capitolul V

Jurisprudență CtEDO în materie de libertate religioasă, Consiliul Europei.

Aspecte de drept penal comparat.

Prezentarea unor spețe importante din cazuistica CtEDO în materia libertății religioase, a activității Consiliului Europei, are rolul de a informa cititorul asupra evoluției în timp a jurisprudenței care a fost influențată de desacralizarea societății, de fenomenul migraționist, de schimbările sociale, geo-politice apărute la nivel european și nu numai.

Raportat la tema de cercetare, jurisprudența CtEDO are rolul de a conștientiza și în privința hotărârilor europene, instituțiile de protecție a drepturilor omului, gen ombudsman care apără drepturile și libertățile persoanelor în relația lor cu administrația publică, de a atrage atenția administrației publice cu privire la derapajele din activitatea sa.

Incriminarea libertății religioase pe continentul european arată preocupare din partea statelor pentru tradiția religioasă, pentru convingerile personale, aspecte care au constituit fundamentele pe care acele state, națiuni au crescut și s-au dezvoltat de-a lungul vremurilor.

Capitolul VI

Statutul juridic al religiei în Europa și în România (abordare istorică și perspectivă administrativă).

În retrospectiva istorică ne-am aplecat asupra momentelor importante care au marcat istoria libertății religioase, la nivel național și internațional. În ceea ce privește perioada regimului comunist, în România, nu am insistat foarte mult asupra textelor de lege, întrucât la momentul

actual există deja foarte multe lucrări în care a fost analizată legislația în materie religioasă din perioada acestui sistem.

Am dorit doar să menționăm prevederile textelor legale pentru a putea înțelege de ce la acest moment legea cultelor a rămas în forma în care a fost adoptată.

Deși în Constituțiile din 1866, 1923 și 1938, potrivit legislației, statul garanta libertatea tuturor cultelor, aceasta se întâmpla, în realitate, în mod formal, fapt ce a condus în anii care au urmat adoptării acestor Constituții, la numeroase abuzuri, încălcându-se, în mod flagrant, libertatea de conștiință și, implicit, cea religioasă.

Am observat, totuși, un aspect lăudabil, progresist. În urmă cu 100 de ani, dar și în perioada interbelică, Parlamentul a înțeles importanța libertății religioase, a convingerilor, pentru dezvoltarea unei națiuni.

Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, prin art. 18 stabilește că libertatea de exprimare a religiei și a convingerilor nu poate face obiectul unor restricții prevăzute de lege decât dacă sunt necesare pentru protecția securității, ordinii și sănătății publice, moralei sau libertăților și drepturilor fundamentale ale altora.

Capitolul VII

Propuneri și perspective în domeniul libertății religioase și al protecției acesteia de către Ombudsman -ul român.

În capitolul dedicat propunerilor am subliniat ce anume trebuie îmbunătățit la nivel național în activitatea instituției Avocatul Poporului, precum și la nivelul administrației publice, în vederea respectării libertății religioase.

Am subliniat, totodată, și influența pe care a avut-o pandemia COVID-19 asupra libertății religioase și cum a influențat aceasta deciziile autorităților publice, precum și implicarea în această problemă, a instituției Avocatul Poporului, a Secretariatului de Stat pentru Culte și a altor instituții.

În documentarea pentru această cercetare am identificat faptul că administrația publică este încă indiferentă la problematica privind libertatea religioasă, în special în privința demersurilor referitoare la respectarea art. 28 din Legea 489/2006, republicată, privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, republicată.

Am putut observa din analiza activității instituției Avocatul Poporului, că s-au transmis instituției, în ultimii ani, mai multe petiții în legătură cu imposibilitatea folosirii locurilor de veci

aflate în cimitire parohiale, de către aparținătorii persoanelor decedate, după trecerea acestora din urmă, la altă confesiune.

Astfel, pe parcursul vieții, persoanele care dețineau locurile de veci, în folosință, au trecut la altă confesiune, iar în momentul în care acestea au decedat, membrii familiei s-au aflat în imposibilitatea de a le mai putea înhuma, din pricina faptului că acestea nu mai aparțineau cultului care deținea în administrare cimitirul respectiv. Acest aspect este validat și de răspunsurile la chestionarul din anexa tezei de doctorat. (Pentru a putea înțelege situația descrisă mai sus, în perioada martie-aprilie 2021, în sprijinul cercetării am trimis un chestionar online, la un număr de 101 persoane).

11. Concluzii și propuneri finale

Ipotezele de cercetare au fost testate, iar din răspunsurile la întrebările pe care le-a presupus cercetarea am putut observa că printre atuurile de bază ale instituției Ombudsman-ului se numără încrederea din partea cetățenilor (prin activitatea sa corectează dezechilibrele apărute între cetățeni și administrația publică și responsabilizează funcționarii publici).

Cu totul și cu totul specială este funcția de mediere dintre această instituție, autorități și populație, realizându-se astfel un cadru mult mai organizat, dar și precis, cu autoritățile statului.

Astfel, dacă se produce o încălcare a drepturilor omului, iar dacă aceasta se observă în mod sistematic, Ombudsman-ul, sub orice denumire s-ar afla acesta, este atenționat de către cetățeni / societatea civilă pentru a interveni în mod ferm.

Instituția Ombudsman-ului este una dintre instituțiile la care un cetățean apelează de cele mai multe ori, pentru că numai aceasta poate interveni în modalitățile prevăzute de lege pentru ca persoanei să-i fie acordată asistența și concursul autorității în rezolvarea problemei invocate. Spre deosebire de Ombudsman, un avocat, persoană privată, poate asigura servicii unui cetățean, doar ca profesionist în jurisprudență.

O societate democratică nu poate exista fără drepturi și libertăți, moartea acestora însemnând dispariția statului de drept.

Analiza libertății religioase, dar și a protecției și garantării acesteia de către Ombudsman, la nivel național și internațional, demonstrează importanța subiectului în societatea contemporană.

Considerăm că validarea ipotezei generale, „*cu cât administrația publică nu-și exercită mandatul complet în gestionarea libertății religioase, cu atât este mai mare posibilitatea Ombudsman-ului să verifice dacă este respectată aceasta, la nivel social și legislativ*” s-a realizat parțial, aspect ce se poate observa și din activitatea instituției Avocatul Poporului, dar și din răspunsurile la chestionarul utilizat în cercetare, însă se poate îmbunătăți prin propunerile pe care le-am expus în teză.

Ipotezele secundare, de asemenea au fost validate, întrucât evoluția instrumentelor/ mecanismelor internaționale de protecție a libertății religioase, în timp, a condus la creșterea standardelor administrative la nivel internațional și național, cu privire la protecția libertății religioase.

Am observat varietatea instituțiilor de tip ombudsman și implicarea acestora în situații concrete de încălcare a libertății religioase, mai mult sau mai puțin vehement, influențând percepția autorităților și cetățenilor în materie.

Ipoteza tezei a fost testată prin metodele de cercetare utilizate: analiză istorică, analiză juridică, comparație, sondajul online, observații, recenzii, astfel încât rezultatele lucrării să poată fi utilizate în cercetarea ulterioară a subiectului prezent și să fie utile, atât din perspectiva academică, cât și din cea practică.

Un prim set de propuneri care au izvorât din cercetarea efectuată se referă la ombudsman-ul român, instituție care ar putea să utilizeze calea Contenciosului Administrativ, mult mai frecvent decât se observă în practică (potrivit site-ului instituției), conform dispozițiilor legale, în mod proactiv, atunci când constată încălcări de drepturi și libertăți.

Pentru un astfel de demers, o abordare transparentă și echidistantă a instituției rămân un deziderat care ar așeza instituția Avocatul Poporului în rândul instituțiilor europene de prestigiu care apără drepturile și libertățile cetățenilor în relația acestora cu autoritățile publice, respectându-se Principiile de la Paris.

Prin intervenția instituției Avocatul Poporului, în virtutea rolului constituțional, de mediator, s-ar putea solicita autorităților publice, respectiv Guvernului României, prin Secretariatul de Stat pentru Culte, să prezinte exemple de bune practici la nivel european și nu numai, în materia libertății religioase, odată cu aderarea la Alianța Internațională a Libertății Religioase, din care România este parte din 2022 așa cum am arătat în capitolul III.

Una dintre măsurile suplimentare ce ar putea fi implementate de către stat, așa cum am arătat în capitolul VII, este instituirea unui dialog între stat și culte, la care să fie invitată și

instituția Avocatul Poporului, în calitate de mediator, promotor și apărător al drepturilor și libertăților cetățenești.

Subliniem faptul că teza reprezintă un unicat la nivel național și nu numai, în ceea ce privește tema abordată „*Instituția Ombudsman-ului și libertatea religioasă*”.

Noutatea cercetării rezidă în identificarea rolului instituției Avocatul Poporului din România în privința implicării sale în respectarea libertății religioase, când observă lacune ale administrației publice în materie. Potrivit Legii nr. 35/1997 privind organizarea și funcționarea instituției Avocatul Poporului, republicată, art. 30, „*Avocatul Poporului poate fi consultat de inițiatorii proiectelor de legi și ordonanțe, care, prin conținutul reglementărilor, privesc drepturile și libertățile cetățenilor, prevăzute de Constituția României, de pactele și celelalte tratate internaționale privitoare la drepturile fundamentale ale omului, la care România este parte.*”

Am propus, totodată, completarea Legii nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, art. 28, dar și a Legii nr. 102/2014 privind cimitirele, crematoriile umane și serviciile funerare, art. 5 alin. (2), prin introducerea unui nou alin. (2)¹ „*Autoritățile publice au obligația ca la cererea reprezentanților cultelor sau a unităților locale de cult ce funcționează în localitatea respectivă, să solicite Oficiului de Cadastru și Publicitate Imobiliară(OCPI) situația juridică a terenurilor din localitatea respectivă și, în termen de 6 luni, de la primirea răspunsului, în situația în care există terenuri libere, să demareze construcția cimitirului public, înființând sectoare separate pentru cultele care nu au cimitire proprii, suportând costurile înființării cimitirului public din bugetul local. Nerespectarea termenului de 6 luni, constituie abuz în serviciu și se pedepsește potrivit legii penale.*”

(2)² *În situația în care nu există terenuri libere, autoritățile publice au obligația ca în termen de 6 luni de la primirea răspunsului OCPI, să identifice alte modalități legale de înființare a cimitirului public și să demareze construcția acestuia. Dispozițiile alin. (2) privind nerespectarea termenului de 6 luni se aplică și în această situație.*”

Această completare o considerăm un pas important în garantarea respectării libertății religioase din România, oferind astfel sprijin tuturor cultelor recunoscute de lege.

Instituția Avocatul Poporului prin cazuistica primită a identificat faptul că problematica cimitirelor este un subiect care nu a fost rezolvat de către autorități, fie din necunoașterea legii, fie din ignoranță sau poate chiar rea credință.

Argumentele care susțin propunerea de mai sus se bazează pe faptul că, *Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, republicată* ar trebui să perfecționeze reglementările în materie de libertate a cultelor și să le pună de acord cu convențiile, pactele și acordurile internaționale la care România este parte.

Este necesară instituirea unui dialog între stat și culte, la care să fie invitată și instituția AVP, în calitate de mediator, promotor și apărător al drepturilor și libertăților cetățenești. Considerăm, totodată, bine venită, crearea unei strategii de țară cu privire la respectarea libertății religioase sau de convingere, strategie la care ar putea fi invitat și Ombudsman-ul național, pentru a-și aduce contribuția, pe baza expertizei în domeniu.

Subliniem importanța implicării AVP în educația cetățenilor prin mass media și platformele de social media, campanii în școli prin parteneriate cu inspectoratele școlare și cu facultățile din România, cu scopul de a forma generațiile viitoare, în spiritul respectului reciproc și toleranței, precum și al prevenirii conflictelor bazate pe intoleranță religioasă.

O soluție ce ar putea fi implementată prin curricula școlară ar fi introducerea orelor opționale de istorie a religiilor și a intoleranței religioase, pentru a studia și înțelege conflictele religioase care au avut loc de-a lungul istoriei, cauzele acestora, pentru a trage concluzii și învățăminte pentru prezent, dar și pentru viitor.

Educarea tinerilor generații și a cetățenilor de mâine ai acestei țări nu trebuie să fie un obiectiv doar al instituțiilor de protecție a drepturilor omului, ci și al instituțiilor administrative și a reprezentanților puterii publice.

Această teză se dorește un instrument nu doar pentru ombudsman, ci și pentru administrație, care este îndreptățită să ia măsuri pentru a fi respectată libertatea religioasă a cetățenilor.

Informațiile obținute urmare a cercetării efectuate, vor putea constitui o bază de plecare, un mic ghid metodologic pentru autoritățile administrației publice în privința libertății religioase și a unui plan de acțiune la nivel național pentru înțelegerea și respectarea libertății religioase, prin aplicarea în concret a legii.

12. Bibliografie selectivă (13 / 371) :

1. Amor, Abdelfattah, *Civil and Political Rights, Including Religious Intolerance*, ONU, Raportul Raportorului Special, UN Doc.E/CN.4/1999/58, paragr.79, 1998.
2. Amor, Abdelfattah, *Implementation of the Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief*, ONU, Raportul Raportorului Special, Doc.E/CN.4/1998/6, paragr.62(c), 1998.
3. Matei, Ani, *Analiza sistemelor administrației publice*, Ed. Economică 2003.
4. Moroianu Zlătescu, Irina, *Human rights, a dynamic and evolving process*, Ed. Pro Universitaria, București, 2015.
5. Moroianu Zlătescu, Irina, *20 ani de la adoptarea Principiilor de la Paris*, Revista Drepturile omului, nr. 3, 2013.
6. Ongaro, Edoardo (2021) *Non-Western philosophies and public administration*. Asia Pacific Journal of Public Administration 43(1): 6–10.
7. Raiu, Cătălin, *Libertatea religioasă între politică și politici, O analiză politică a standardelor internaționale, legislației naționale și practicii guvernamentale în pandemie*, Ed. Doxologia, Iași, 2021.
8. Raiu, Cătălin, Raiu, Laura-Mina, *The crisis of political representation: the hyperbureaucratization of religion freedom*, în Transylvanian International Conference in Public Administration-Collaborative governance, trust building and community development, Cluj Napoca, 2019.
9. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9024-2019-INIT/ro/pdf>.
10. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0013_RO.html.
11. <https://www.dw.com/ro/prigoana-%C3%AEmpotriva-cre%C5%9Ftinilor-ia-amploare-la-nivel-mondial/a-56216669>.
12. <https://www.christianitytoday.com/news/2021/january/christian-persecution-2021-countries-open-doors-watch-list.html>
13. <http://www.monitoruljuridic.ro/act/protocol-aditional-nr-2-din-10-iunie-1977-la-conventiile-de-la-geneva-din-12-august-1949-privind-protectia-victimelor-conflictelor-armate-fara-caracter-international-emitent-50335.htm>.